

ว่าด้วย “ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา” *

ชินสก ผู้เขียน

บุตรี สุวรรณบุญ ** แปล

ประวัติศาสตร์กัมพูชาซึ่งนักค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศสได้เขียนขึ้นนั้นมักจะยึดถือความตามจดหมายเหตุฉบับหลวงซึ่งชาวเขมร เรียกว่า “ราชพงศาวดาร” หรือ “รบา กสตร” คำแรกนั้นเป็นคำประสมระหว่างคำว่า “ราช” ซึ่งแปลว่า “กษัตริย์” และ คำว่า “พงศาวดาร” ซึ่งมีความหมายว่า “ประวัติศาสตร์” ส่วนคำที่สองเป็นคำประสมระหว่าง คำว่า “รบา” ซึ่งแปลว่า “เรื่องเล่า” หรือ “ประวัติศาสตร์” กับคำว่า “กสตร” ซึ่งแปลว่า “กษัตริย์” หรือ “เจ้านาย” อันที่จริง คำทั้งสองนี้ต่างมีความหมายอย่างเดียวกันคือ เรื่องราววงศ์กษัตริย์นั่นเอง

ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันล้วนแต่เป็นเพียงฉบับคัดลอกทั้งสิ้น ในจำนวนทั้งหมด ๓๔ ฉบับ มีอยู่สามฉบับที่ได้รับการถ่ายแปลงเป็นอักษรละตินตามระบบของมิชชันนารี (ยังเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ ณ กรุงปารีส)^๑ ส่วนฉบับอื่น ๆ ยังเป็นฉบับอักษรเขมรอยู่ ราชพงศาวดารฉบับคัดลอกทั้งหมดนี้มีที่มาจากต้นฉบับต่าง ๆ ถึงแปดสำนวนซึ่งชำระใน ค.ศ. ๑๘๑๘, ๑๘๖๕, ๑๘๗๘, ๑๙๐๓,^๒ ๑๙๓๔,^๓ ๑๙๔๑ และ ๑๙๖๖ ตามลำดับ ส่วนฉบับสำนวนที่แปลไม่มีลักษณะคล้ายคลึงกับ ๗ สำนวนแรกแต่ประการใด และไม่ปรากฏร่องรอยบ่งชี้ปีที่แต่งชำระเลย

ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาที่แต่งชำระระหว่างปี ๑๘๑๘ ถึงปี ๑๙๖๖ นั้น แตกต่างกันทั้งรูปแบบและเนื้อหา ยังไม่เคยมีใครได้ทำบรรณกิจวิเคราะห์ราชพงศาวดารเหล่านี้เลย และประ

วัติศาสตร์กัมพูชาที่เป็นผลงานของนักวิชาการฝรั่งเศสนับตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มานั้น ล้วนแต่เป็นผลงานดัดแปลง เรียบเรียงหรือเป็นงานแปลทั้งสิ้น

* แปลจาก KHIN SOK “LES CHRONIQUES ROYALES KHMERES” *Mon-Khmer Studies* vi : 191-215 (1977)

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ Au Chhieng, *Catalogue du fonds khmer*. Bibliothèque Nationale, Département des Manuscrits (Paris : Imprimerie Nationale, 1953), cotes 3.4, 3.5, 3.9.

² D'après les notes personnelles de G. Maspero, la copie qui lui appartenait était de la version de 1903. Cette copie paraît semblable à la version de 1934. Il existe, en outre, la copie P63 appartenant à la Bibliothèque de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, qui a été rédigée après l'année 1904. Jusqu' à présent, il ne nous a pas été possible de prouver laquelle de ces copies a été composée en 1903.

³ Cette version pourrait dater de 1929.

ดูดาร์ต เดอ ลาเกร (Doudart de Lagrée) ได้ศึกษาและแปลราชพงศาวดารฉบับหนึ่งไว้เป็นครั้งแรก การ์นิเออร์ (Garnier)⁴ เป็นผู้ทำเชิงอรรถและตีพิมพ์เผยแพร่ขึ้น นับเป็นผลงานแปลของราชพงศาวดารฉบับสำนวน ปี ค.ศ. ๑๘๗๘

ต่อจากนั้นในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ เอย์โมนิเออร์ (Aymonier) ได้เสนอบทความ ๒ บท บทความชิ้นหนึ่งนั้นให้ชื่อว่า *Chronique des anciens rois du Cambodge*,⁵ “ราชพงศาวดารโบราณกษัตริย์กรุงกัมพูชา” และอีกบทความหนึ่งคือ *Chronique royale du Cambodge*,⁶ “ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา”

อีกสามปีต่อมา มูรา (Moura) ได้เขียนประวัติศาสตร์เขมรลงในบทแรกของหนังสือของเขาชื่อ *Royaume du Cambodge* “ราชอาณาจักรกัมพูชา” เล่ม ๒ โดยเรียบเรียงมาจากต้นฉบับอีกสำนวนหนึ่งของราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา⁷

ครั้นถึงปี ค.ศ. ๑๙๐๔ ในการแต่งหนังสือชื่อ *Le Cambodge*, “ประเทศกัมพูชา” เล่ม ๓ ซึ่งเป็นเล่มสุดท้าย เอย์โมนิเออร์ได้ใช้ประโยชน์จากผลงานของนักประวัติศาสตร์จีนและจดหมายเหตุร่วมสมัยของชาวยุโรป นอกเหนือไปจากราชพง

ศาวดารกัมพูชาเอง⁸

ในปีเดียวกัน ยอร์ช มาสเปโร (G. Maspéro) ได้ตีพิมพ์ผลงานชิ้นหนึ่ง ซึ่งในบทที่ ๓ ของผลงานจำนวน ๕ บท ได้เขียนถึงประวัติศาสตร์กัมพูชาตามหลักฐานจดหมายเหตุรายปี⁹

สิบปีถัดมา เลอแคลร์ (Leclère) ได้ตีพิมพ์หนังสือ *Histoire du Cambodge*¹⁰ และเขียนไว้ อย่างชัดเจนว่า เขาได้ใช้ราชพงศาวดารสำนวนที่เรียบเรียงโดยคณะกรรมการที่สมเด็จพระนโรดมทรงแต่งตั้ง และมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน¹¹

ท้ายสุดในปี ๑๙๗๔ เอ็ม. ปิอาต์ (M. Piat) ได้แปลราชพงศาวดารฉบับคัดลอกซึ่งอยู่ในครอบครองของคณะสมณทูตต่างประเทศแห่งกรุงปารีส (*Missions Etrangères de Paris*)¹² ผลงานแปลพากย์ฝรั่งเศสนี้แปลจากฉบับภาษาเขมรซึ่งแปลมาจากต้นฉบับที่เป็นสยามพากย์อีกทอดหนึ่ง

ผลงานที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ไม่ว่าจะเป็นงานแปล งานดัดแปลงเรียบเรียง หรือบทคัดยอล้วนแล้วแต่ยึดถือราชพงศาวดารสำนวนใดสำนวนหนึ่งเป็นหลักเสมอ

⁴ Francis Garnier, “Chronique royale du Cambodge,” in *JA*, 6e sér., 18 (octobre-novembre-décembre 1871) : 336-85 ; 20 (août-septembre 1872) : 112 - 44.

⁵ E. Aymonier, “Chronique des anciens rois du Cambodge,” Traduite et commentée par..., in *ER*, 1880. 4 : 149-85.

⁶ E. Aymonier, “Chronique royale du Cambodge,” in *Revue de Cochinchine*, 1880.

⁷ J. Moura, *Le royaume du Cambodge* (Paris : Ernest Leroux, 1883), en deux volumes ; G. Coédès, “Essai de classification des documents historiques conservés à la Bibliothèque de l’Ecole Française d’Extrême-Orient,” in *BEFEO*, XVIII (1918). 9 : 21, n.2 et n.4.

⁸ Etienne Aymonier, *Le Cambodge. III : Le groupe d’Angkor et l’histoire* (Paris : Ernest Leroux, 1904).

⁹ Georges Maspéro, *L’empire Khmer ; histoire et documents* (Phnom-Penh : Imprimerie du Protectorat, 1904).

¹⁰ Adhémar Leclère, *Histoire du Cambodge depuis le 1er siècle de notre ère, d’après les inscriptions lapidaires, les annales chinoises et annamites et les documents européens des six derniers siècles* (Paris : Paul Geuthner, 1914). Voir le compterendu par G. Coédès, in *BEFEO*, XIV (1914). 9 : 47-54.

¹¹ Ibid., 22.

¹² Martine Piat, “Chroniques royales khmer [sic],” in *BSEI*, XLIX (1974). 1 : 34-140 + 2 planches.

นับว่าเป็นการน่าสนใจที่จะศึกษาว่านักประวัติศาสตร์เหล่านี้มีความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับราชพงศาวดารกัมพูชา

ฌอง มูรา กล่าวไว้ในงานเขียนของเขาว่า “อรรถบท ของราชพงศาวดารเขมร เขียนไว้เป็นภาษาบาลีเราให้นักอักษรศาสตร์”¹³ ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่ามีความซ้ำซ้อนโบราณภาษาของอินเดียเป็นอย่างสูง แปลออกมาด้วยความระมัดระวัง สิ่งที่เราได้พบในอรรถบทนั้น หากจะกล่าวจริง ๆ แล้ว มิได้เป็นประวัติศาสตร์เลย อย่างไรก็ตาม แม้จะอยู่ในรูปแบบนิพนธ์ที่แสดงความเขลาออกมา เต็มไปด้วยเรื่องเหลือเชื่อและเรื่องกึ่งจริงกึ่งเท็จราวกับเป็นการนำเอาข้อเท็จจริงมาเสนอ จะปรากฏความจริงทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน พอที่จะแยกออกจากเรื่องเล่าปาฏิหาริย์ซึ่งถูกหยิบยกมาบรรจุไว้ในราชพงศาวดารได้บ้าง ทั้งนี้ เพราะนักบันทึกประวัติศาสตร์ผู้เป็นข้าราชการสำนักต้องใช้ความระมัดระวังในการสร้างความพอพระทัยแก่พระมหากษัตริย์ของเขาโดยสร้างยืนยันว่า พระราชอำนาจและองค์พระมหากษัตริย์เองเป็นทิพภาวะในขณะเดียวกันก็ปล่อยให้เรื่องราวประเด็นสำคัญ ๆ ที่น่าสนใจ อันจะช่วยคลี่คลายความสับสนของอดีตของชนชาวเขมรให้อยู่ในความมืดมน”¹⁴

เกี่ยวกับเรื่องนี้มูราได้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า “ในประเทศกัมพูชาได้มีการแก้ไขราชพงศาวดารนับครั้งไม่ถ้วน และเราได้รู้จัก

บุคคลท่านหนึ่ง ซึ่งเราขอสงวนไม่เอ่ยนามในที่นี้ ผู้ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงชื่อซึ่งมีผู้ตั้งให้แต่กำเนิด และยังคงเปลี่ยนแปลงชื่อและบรรดาศักดิ์ของเหล่าบรรพบุรุษตนเสียใหม่ ด้วยข้ออ้างอันแสนจะไร้สาระว่า ชื่อและบรรดาศักดิ์เดิมนั้นไม่ไพเราะหูหรรษาพอ”¹⁵

เอย์โมนิเออร์ ก็ได้แสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ราชพงศาวดารเขมรไว้ทำนองเดียวกันดังนี้

“เป็นลักษณะของงานชำระที่จัดชิดแห้งแล้งและขาดการกลั่นกรองราชพงศาวดารกัมพูชา เต็มไปด้วยข้อความที่ขาดตกบกพร่อง เนื้อความคลุมเครือและไม่ปะติดปะต่อกัน ในขณะที่ข้อเท็จจริงซึ่งไม่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แม้แต่บ่อยกลับถูกนำมาเขียนไว้อย่างพิถีพิถัน นับว่าเป็นงานนิพนธ์ที่ไม่ชวนอ่าน น่าเบื่อหน่าย สับสนเพราะมีการกล่าวถึงยศถาบรรดาศักดิ์ของเหล่าเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายในอย่างซ้ำซากตลอดเวลา สำหรับการเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงศตวรรษหลัง ๆ ส่วนใหญ่มีลักษณะค่อนข้างสมจริง (แม้ว่าจะมีข้อผิดพลาดในด้านรายละเอียดต่าง ๆ และวันเดือนปีอยู่บ้าง) โดยจะอาศัยจดหมายเหตุการเดินทางของชาวยุโรปมาตรวจสอบได้ แต่ในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในช่วงศตวรรษต้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปีศักราชและรายละเอียดชวนให้สงสัยไปทั้งสิ้นว่าไม่ถูกต้องเนื่องจากเป็นเหตุการณ์สมัยโบราณ ซึ่งก็เช่นเดียวกับจดหมายเหตุ

¹³ Voir Cœdès, “Essai de classification,” 21, n.4.

¹⁴ Moura, op. cit., II : 3.

¹⁵ Ibid., II : 23.

รายปีของสยามที่ต้องมีการสอบทานกัน
อย่างจริงจังกับข้อมูลที่ได้จากแหล่งอื่นหรือ
จากจารึกร่วมสมัยของท้องถิ่น”^{๑๖}

มาสเปโร ได้ตั้งข้อสังเกตโดยเปรียบเทียบ
ราชพงศาวดารเขมรกับจดหมายเหตุรายปีของ
สยามไว้ดังนี้

“จดหมายเหตุรายปีฉบับที่ชาวเขมรมีอยู่
ทุกวันนี้มีอายุย้อนหลังเพียงรัชกาลของ
องจัน”^{๑๗} เท่านั้น

ในเมื่อมีเอกสารให้ค้นคว้าไม่มากนัก นัก
พงศาวดารเขมรจึงต้องหยิบยืมโครงร่าง
มาจากราชพงศาวดารกรุงสยาม ซึ่งก็มี
ความคลาดเคลื่อนไม่น่าเชื่อถือเช่นกัน
เนื่องจากพระราชพงศาวดารสยามเองก็
เพิ่งจะได้รับการชำระใหม่และเอารายละ
เอียดมาจากข้อมูลประเภทเรื่องบอกเล่า
ผู้รวบรวมพงศาวดารสยามเองก็ไม่สนใจ
กับความถูกต้องแม่นยำในเรื่องกาลเวลา
และลำดับเหตุการณ์นัก อันเป็นวิสัยของ
ชาวตะวันออก ด้วยเหตุนี้ เราจึงกล่าวได้ว่า
ราชพงศาวดารเขมรที่ผ่านการชำระใหม่
ในชั้นที่สองจึงมีความน่าเชื่อถือน้อยมาก
ยิ่งกว่านั้น คติประเพณีไทยยังกำหนดให้
เริ่มต้นประวัติศาสตร์สยามนับตั้งแต่สถา
ปนาอาณาจักรอยุธยาใน ค.ศ.๑๓๕๐ (ซึ่ง
ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่าเป็น)

เนื่องจากพระราชพงศาวดารกรุงสยามยึด
เอาปี ๑๓๕๐^{๑๘} เป็นจุดเริ่มต้นของการบัน

ทึกประวัติศาสตร์ จึงไม่เห็นจำเป็นต้อง
ค้นคว้าย้อนหลังไปไกลกว่านั้น นักพงศา
วดารเขมรจึงใช้วิธีการนำเสนอแบบเดียว
กันโดยประกาศอย่างแข็งขังว่าในปี ๑๓๔๐
‘พระบาทสมเด็จพระบรมนิพานบพิตรได้
ทรงปกครองนครหลวงและทรงเจริญสัม
พันธไมตรีกับสยาม ลาว และอันนัม’
ด้วยเหตุนี้ตามความคิดของข้าพเจ้านั้นเป็น
เพียงเหตุผลประการเดียวที่ว่าทำไมผู้ชำระ
พงศาวดารเขมรจึงพากันละเลยและไม่พูด
ถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก่อน ค.ศ.
๑๓๔๐ ดังกล่าว และเอกสารเท่าที่เรามีอยู่
เกี่ยวกับยุคสมัยนั้นก็มีได้กล่าวถึงภัยพิบัติ
การพ่ายแพ้ศึกสงครามหรือเหตุการณ์วุ่น
วายใด ๆ ทั้งสิ้น”^{๑๙}

ท้ายสุดนี้ ยังมีข้อสังเกตของเซเคส์ใน
บทความของท่านที่ได้กล่าวอ้างอิงมาแล้วอีก หลังจากได้แสดงความเห็นด้วยกับความคิดของมูรา
และเอโมนิอร์แล้ว ท่านได้เสริมว่า

“การรจนาความทั้งหลายไม่ว่าใครได้สัดส่วน
นักกับความสำคัญของข้อเท็จจริงที่เอามา
เล่า เช่น เรื่องพิธีกรรมพระเมรุ หรืองาน
ฉลองที่ไม่สำคัญกลับเป็นเรื่องที่บรรยาย
เสียมากมาย ในขณะที่เหตุการณ์สำคัญ
อย่างยิ่งกลับบันทึกไว้น้อยเพียงสองสาม
บรรทัด และยิ่งถ้าเป็นเหตุการณ์อันอาจมี
ผลกระทบต่อปัญหาอันละเอียดอ่อนแม้จะ
เป็นเพียงเรื่องเล็กน้อยเท่าใดก็ตามก็จะ

¹⁶ Aymonier, *Le Cambodge*, III : 735.

¹⁷ Cœdès, “Essai de classification,” 17.

¹⁸ Voir G. Cœdès, *Les Etats hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. Nouvelle édition revue et mise à jour (Paris : E. de Boccard, 1964), 396.

¹⁹ Maspero, op. cit., 52.

ไม่ได้รับการบันทึก หรือไม่เช่นนั้นนักบันทึกราชพงศาวดารก็จะจัดการเรียบเรียงเสียใหม่”

แม้กระนั้นก็ตาม เซดส์ก็แสดงความชื่นชมราชพงศาวดารเขมรไว้ด้วย โดยกล่าวว่า

“แม้ว่าจะมีข้อบกพร่องมากมายก็ตาม เอกสารทั้งหลายของเขมรจัดเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญยิ่งสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ของประเทศ เพราะเหตุว่าถ้านักจดหมายเหตุยุโรป จีน และอื่น ๆ จะได้ให้ศักราชที่แน่นอนซึ่งอ้างอิงได้ แต่พงศาวดารท้องถิ่นเท่านั้น ที่จะให้รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์อย่างต่อเนื่องและประมวลเหตุการณ์ทั้งหลายไว้”^{๒๐}

ข้อวินิจฉัยเหล่านี้ได้ทำให้เกิดปัญหาสำคัญสองประการคือลักษณะเฉพาะของผู้ชำระพงศาวดารประการหนึ่งและเอกสารที่เป็นข้อมูลสำคัญสำหรับให้นักพงศาวดารแต่ละคนได้ศึกษาค้นคว้าอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุที่ว่า สำนวนเก่าแก่ที่สุดนั้นชำระในปี ๑๘๑๘

ก่อนที่จะศึกษาปัญหาทั้งสองประการนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบอกกล่าวก่อนว่าแม้จนกระทั่งบัดนี้ เราก็คงไม่ได้ร່องรอยของเอกสารที่เรียบเรียงไว้เป็นภาษาบาลีแต่อย่างใด คำยืนยันของมูราจึงดูไม่น่าเชื่อถือนักเพราะเขาเองก็รู้ภาษาเขมรน้อยมาก และยังเป็นภาษาบาลีด้วยแล้วเกือบไม่รู้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเขายืนยันว่า “เราให้นักอักษรศาสตร์ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่ามี

ความชำนาญโบราณภาษาของอินเดียอย่างสูง”^{๒๑} แผลออกมาด้วยความระมัดระวัง” เราไม่อาจหาหลักฐานยืนยันได้ว่าท่านหมายถึงภาษาใดเซดส์ซึ่งพยายามหาคำตอบในเรื่องนี้ได้เขียนไว้ว่า

ตามบันทึกความทรงจำของนายฉุน หรือออกญาชมราชในปัจจุบันซึ่งเคยเป็นผู้ร่วมงานคนหนึ่งของมูรานั้น เนื้อความมิได้เขียนด้วยภาษาบาลีแต่เป็นภาษาเขมร ซึ่งใกล้เคียงความจริงที่สุด นักอักษรศาสตร์ที่อ้างถึงน่าจะมีใครอื่น นอกเสียจากพระสกนธ์ ซึ่งอาจอ้างว่ารอบรู้ภาษาสันสกฤต และคงจะเป็นเหตุให้คำยืนยันของมูราไม่ถูกต้อง^{๒๒}

เรื่องราวในราชพงศาวดารมีลักษณะของการนำเสนอที่แตกต่างกันออกไปและทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยเฉพาะของผู้ชำระ

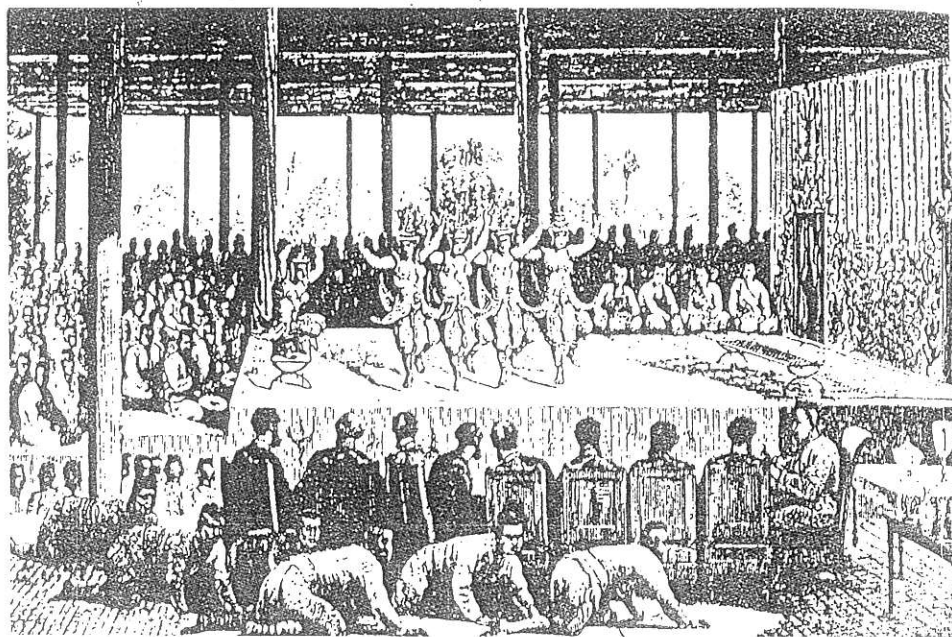
กษัตริย์เขมรในโบราณสมัยโปรดให้เรียบเรียงจดหมายเหตุรายปีเกี่ยวกับรัชสมัยของพระองค์ซึ่งจะมีการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับราชสกุลราชภารกิจการสงครามและชัยชนะในการรบทัพจับศึก เรามีหลักฐานที่ได้จากศิลาจารึกที่พนมพระวิหาร^{๒๓} ซึ่งกล่าวถึงตระกูลที่มีหน้าที่เก็บราชพงศาวดารของราชตระกูลกัมพู ซึ่งสาธยายพระเกียรติประวัติของบรรดาพระเจ้าแผ่นดินนับแต่รัชกาลศรวรมนจนถึงรัชกาลกษัตริย์สุริยวรมนที่ ๑ ราชพงศาวดารเหล่านี้คงจะสูญหายไป เมื่อครั้งเมืองละแวกแตกในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และในช่วงที่มีการศึกสง

²⁰ Cœdès, “Essai de classification,” 15.

²¹ Moura, op. cit., II : 13, cité ci-dessus.

²² Cœdès, “Essai de classification,” 21 n.4.

²³ L’inscription K.380, inscrite sur les piedroits de la porte sud du gopura D de Práh Vihār ; voir G. Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, VI (Paris : Ecole française d’Extrême-Orient, 1954), 261.

สมเด็จพระโคมทรงให้การต้อนรับนักสำรวจ

ครามที่ต่อเนื่องเรื่อยมาตลอดคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ และ ๑๙

อนึ่งเหล่าข้าราชการบริพารที่ทำหน้าที่บันทึกจดหมายเหตุรายปีจะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดจากพระเจ้าแผ่นดิน พวกเขาต้องบันทึกเฉพาะเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับราชวงศ์เท่านั้น และจะไม่บันทึกเหตุการณ์ใด ๆ ที่เกี่ยวกับพวกขุนนาง นอกจากนี้แล้วเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะจดลงนั้นต้องได้รับการเลือกสรรมาแล้วอย่างดี ซึ่งมักเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจอันงดงาม พระปรีชาสามารถ พระเกียรติยศในการศึกสงคราม ซึ่งพิจารณาว่าสมควรจะบันทึกไว้ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพ่ายแพ้ในการรบหรือมิได้ทรงปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม อาลักษณ์ด้วยความห่วงเกรงว่าจะถูกถอดถอนจากตำแหน่งหรือถูกประหารชีวิต ก็จำเป็นต้องจดเหตุการณ์

นั้นลงไว้เพียงสั้น ๆ หรือไม่เอ่ยถึงเหตุการณ์นั้นเสียเลย ด้วยเหตุนี้ราชพงศาวดารฉบับชำระสมัยหลังจะเปลี่ยนไปขึ้นอยู่กับว่าได้เรียบเรียงไว้ในรัชกาลใด ดังเช่นเหตุการณ์บางอย่างที่ไม่เหมาะสมหรือราชสำนักเห็นว่าเป็นการไม่สมควรที่จะลงไว้จะขาดหายไปจากฉบับหมายเลข P 63 ซึ่งชำระในรัชกาลสมเด็จพระโคม แต่เหตุการณ์นั้นจะไปปรากฏในฉบับที่ชำระในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสุวดี ในสถานการณ์เช่นนี้ อาลักษณ์นักพงศาวดารจึงไม่สู้มีอิสระที่จะจดบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง นอกเสียจากว่า เหตุการณ์นั้นเป็นการเกิดพระเกียรติ หรือแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถในการรบของพระมหากษัตริย์เท่านั้น

เราได้ทราบกันมาแต่ต้นแล้วว่าในบรรดาราชพงศาวดารทั้งหมดที่มีอยู่นั้นฉบับสำนวน

แรกที่ย้ายเข้าในปี ๑๘๑๘ ส่วนฉบับอื่น ๆ ได้รับการชำระในปี ๑๘๖๕, ๑๘๗๘, ๑๙๐๓,^{๒๔} ๑๙๓๔, ๑๙๔๑ และ ๑๙๖๖ ตามลำดับ อนึ่งตั้งแต่ปี ๑๘๖๓ ราชอาณาจักรกัมพูชาได้ตกเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส และในระหว่างปี ๑๘๑๔ ถึง ๑๙๔๓ ได้มีสภาพเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศส ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนักบันทึกราชพงศาวดารได้บรรยายให้เห็นว่าขบวนการความเคลื่อนไหวของผูรักชาติที่ต่อต้านการยึดครองของจักรวรรดินิยมฝรั่งเศส เป็นต้นว่า การลุกฮือกันขึ้นต่อต้านฝรั่งเศสใน ค.ศ. ๑๘๘๔^{๒๕} เป็นกลุ่มโจรที่ประสงค์จะปล้นสดมภ์บ้านเมืองและขบวนการดังกล่าวมิได้มีจุดมุ่งหมายแรกสุดที่จะขับไล่ฝรั่งเศสออกไป ตามความจริงแล้ว การเคลื่อนไหวของนักชาตินิยมได้รับการก่อหวอดจากพวกขุนนางตามพระราชบัญชาของสมเด็จพระนโรดม เพื่อต่อต้านการบีบบังคับด้วยกำลังของนายทอมสัน ซึ่ง เลอแคลร์ ได้บรรยายถึงเรื่องนี้ไว้ดังนี้

“นายทอมสันมิได้เป็นผู้เฉลียวฉลาด ละเลียดอ่อนและสุขุมเยือกเย็นอย่างที้นักการทูตควรจะเป็น เมื่อต้องจัดการกับสถานการณ์ที่เขาต้องเผชิญอยู่กับกษัตริย์เขมร ผู้เข้าพระทัยแผนการณ์ของเขาได้อย่างทะลุปรุโปร่งและทรงซ้ำช่องในการใช้กลวิธีต่างเวลาให้เนิ่นช้าออกไปอีก

นายทอมสันตัดสินใจกระทำการโดยพลการและผลิผลลามในอันที่จะเพิกถอนพระนามาภิไธยของพระองค์โดยการขู่ขู่ด้วยวิธีการหักหาญและรุนแรง เขาได้ให้ข้า

ราชการผู้หนึ่งนำเอกสารเพิกถอนซึ่งนายโคลบูคอวสกี (Klobukowski)^{๒๖} เสนาบดีมหาดไทยกับเขาได้เตรียมไว้อย่างคร่าว ๆ ไปถวายแด่สมเด็จพระนโรดม (ก่อนนายโคลบูคอวสกีจะเดินทางไปกรุงไซ่ง่อน)

ในชั้นต้นสมเด็จพระนโรดมยังไม่ทรงเข้าพระทัยว่าถูกถวายข้อเสนอนะไร พวกขุนนางชั้นผู้ใหญ่ต่างพากันเชื่อว่า ฝ่ายฝรั่งเศสต้องการจะยึดราชอาณาจักรและปกครองประเทศโดยปราศจากพวกเขา เพราะราชอาณาจักรได้ตกเป็นอาณานิคมแล้ว เหล่าเสนาบดีจึงถวายความเห็นให้ทรงปฏิเสธทุกกรณี ปรากฏว่าได้เกิดความวุ่นวายอยู่ ๒-๓ วัน สมเด็จพระนโรดมปฏิเสธมิให้ผู้สำเร็จราชการเข้าเฝ้าโดยทรงอ้างว่าประชวร แต่ก็ทรงถูกข่มขู่ว่าจะถูกเนรเทศไปประเทศอัลจีเรีย พระองค์ถูกห้อมล้อมโดยนายทหารและข้าราชการฝรั่งเศส ซึ่งมีนายฟูเรส์ (Foures) ผู้แทนของรัฐบาลรัฐอารักขา และนายลูซ (Luce) ซึ่งในปี ๑๘๘๘ ได้รับตำแหน่งผู้ตรวจราชการประจำเป็นผู้นำในการขู่ขู่คุกคามครั้งนี้ และทรงทอดพระเนตรจากพระบรมราชวังแลเห็นเรือกลไฟ ซึ่งพวกเขาขู่ว่าจะใช้เนรเทศพระองค์ไป สมเด็จพระนโรดมจำยอมต้องทรงลงพระนามาภิไธยในข้อตกลงสนธิสัญญาซึ่งพวกเขาได้ถวายต่อพระองค์ (เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๘๔) ด้วยพระหัตถ์ที่สั่นเทาและด้วยความโทมนัสพระทัยอย่าง

²⁴ Vid. supra, deuxième alinéa et note 2.

²⁵ Vâmnâ Juon, 957-8. Ce document est cité ci-dessous.

²⁶ Note de Leclère : “C'est ce pauvre personnage dont la République fit maladroitement son gouverneur général en Indochine vers 1908.”

ใหญ่หลวงที่มองเห็นได้ชัด”^{๒๗}

ในส่วนที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. ๑๘๘๔ นี้ได้มีนักบันทึกจดหมายเหตุเขมรผู้หนึ่งสามารถลอบบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ลงไว้ในใบลาน ต้นฉบับลายมือเขียนฉบับนี้เรียกว่า “สาสตราลอมวัง” ซึ่งหมายถึง “จดหมายเหตุว่าด้วยการปิดล้อมพระราชวัง” เอกสารนี้เคยเก็บไว้ในหอสมุดของสถาบันพุทธศึกษา ในกรุงพนมเปญจนถึงปี ๑๙๖๘ จึงปรากฏว่า สูญหายไป

ตัวอย่างการเคลื่อนไหวของขบวนการต่อต้านการยึดครองประเทศของฝรั่งเศสอีกตัวอย่างหนึ่งคือ กรณีเกี่ยวกับเจ้ายุคนธร^{๒๘} พระองค์ทรงได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าสวดีไปกรุงปารีสเพื่อยื่นคำประท้วงการกระทำของผู้สำเร็จราชการโคชินไชน่า และได้ทรงยื่นบันทึกต่อรัฐบาลฝรั่งเศสมีใจความว่า

การที่นายทอมสันได้มาซึ่งสนธิสัญญา มอบอำนาจทั้งหลายทั้งปวงจากประเทศกัมพูชานั้นก็โดยการใช้กำลังบีบบังคับ บุกรุกพระราชฐานที่ประทับ เอาดาบปลายปืนจ่อพระศอพระเจ้าแผ่นดินและข่มขู่ที่จะลักพาพระองค์และเนรเทศไปเสีย อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าในราชพงศาวดารเขมรกลับมีการบันทึกเรื่องราวนี้ไว้ในลักษณะตรงกันข้าม เพื่อปิดบังซ่อนเร้นความจริงทั้งหมดดังนี้

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทรงมอบหมายให้เจ้ายุคนธรและเจ้าภานุวงศ์พร้อมทั้งเจ้าพันซึ่ง

เป็นโอรสของเจ้ายุคนธรเสด็จไปยังกรุงปารีส เพื่อเข้าร่วมในพิธีเฉลิมฉลองโอกาสครบรอบวันสถาปนาสาธารณรัฐฝรั่งเศส^{๒๙} วันจันทร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ ปีชวด โทศก ตรงกับคริสต์ศักราช ๑๙๐๐ เวลาเช้าได้ ๗ นาฬิกา เจ้านายทั้งสามพระองค์พร้อมขุนนางที่ตามเสด็จได้เข้าเฝ้าถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าสวดีโดยเสด็จเรือโดยสารเพื่อเดินทางสู่กรุงปารีส เมื่อเสด็จถึงกรุงปารีสแล้ว ก็ได้เข้าเยี่ยมคำนับประมุขของสาธารณรัฐฝรั่งเศส และเข้าร่วมในพิธีเฉลิมฉลองด้วยไมตรีจิตมิตรภาพอันดี หลังจากนั้นแล้ว เจ้านายทั้งสามพระองค์ได้เข้าคารวะอำมาตยาธิบดีของสาธารณรัฐฝรั่งเศสและเดินทางกลับเขมร แต่เจ้ายุคนธรมิได้เสด็จกลับมาด้วย เพราะพระองค์ได้เสด็จไปประทับค้างที่สิงคโปร์^{๓๐}

ทั้งหมดข้างต้นนี้คือรายละเอียดที่ถูกจดบันทึกไว้ในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาในเรื่องเกี่ยวกับการกิจของเจ้ายุคนธร

ไม่มีหลักฐานใดที่จะพิสูจน์ให้เห็นชัดว่า ในช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสยึดครองเขมรอยู่นั้น ฝ่ายฝรั่งเศสได้เข้าไปควบคุมการจดบันทึกราชพงศาวดารเพื่อป้องกันมิให้ชาวเขมรบันทึกเหตุการณ์ใด ๆ ก็ตามที่จะก่อให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อนโยบายล่าอาณานิคมของฝรั่งเศส แต่เราย่อมเข้าใจกันดีว่า ผู้มีอำนาจฝรั่งเศสคงไม่อนุญาตให้ชาวเขมรเรียบเรียงราชพงศาวดารของตน

²⁷ Leclère, op. cit., 464.

²⁸ J. Hess, *L'affaire Yukanthor : Les dessous d'un protectorat* (Paris : Felix Juven, 1900).

²⁹ C' était l'Exposition Universelle. Voir Hess, op.cit., vi.

³⁰ Vānā Juon, 983.

ตามอำเภอใจได้ มาตรการควบคุมนี้เห็นได้จาก การที่นายเอฟ ลาวิท (F. Lavit) ผู้ตรวจราชการ สูงสุด (Résident Supérieur) ได้เข้าร่วมเป็น สมาชิกผู้หนึ่งในคณะกรรมการจัดพิมพ์ราชพง ศาวดารกัมพูชา^{๓๑}

ตามที่ระบุไว้ในแผนกของเล่มที่ ๘, ราชพง ศาวดารฉบับวังชน (Vāṃnī Juon) ได้รับการ ข่าระใหม่เพื่อจัดพิมพ์ตามพระราชโองการของ สมเด็จพระเจ้าใน ปี ๑๙๒๙ ด้วยพระราชประสงค์ ดังกล่าว สมเด็จพระเจ้าทรงมีลายพระหัตถ์ที่ หมายเลข ๑๕๘ ลงวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๑๙๒๘ ถึงผู้ ตรวจราชการสูงสุดแสดงพระราชประสงค์ให้จัด พิมพ์ราชพงศาวดาร พระราชประสงค์ครั้งนี้ได้ รับการตอบสนองเป็นอย่างดีจากผู้ตรวจราชการ สูงสุด ตามบันทึกตอบเลขที่ ๒๘๐ ลงวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๑๙๒๘ ต่อจากนั้นได้มีการแต่งตั้ง คณะกรรมการดำเนินการจัดพิมพ์ราชพงศาว ดารขึ้น ประกอบด้วย

- นายเอฟ ลาวิท ผู้ตรวจราชการสูงสุด ประจำประเทศกัมพูชา
- สมเด็จพระเจ้าฟ้าวังวรวิชัย (นามเดิมว่า ขวน)
- สมเด็จพระเจ้ากฤษฎาธิปไตย อุดมกรมหา พุ (นามเดิมว่า เพชบุณ) เสนาบดีกลาโหมและ ธรรมการ
- ศรีสวัสดิ์ สุภนวงศ์ เสนาบดีมหาดไทย และพิธีกรรม
- อนันท์ ออกญากรมราช (นามเดิมว่า ชา) เสนาบดียุติธรรม
- นโรดม สุรามฤต เสนาบดีทัพเรือ เกษตร กรรม หัตถกรรม และพาณิชย์กรรม

- ออกญาปรีชาธิปไตย (นามเดิมว่า ยิน) เจ้ากรมอาลักษณ์

แม้ว่าจะได้มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้าใน ขั้นต้นแล้วก็ตาม แต่ในบานแผนกของเล่มแรก ของราชพงศาวดารฉบับวังชน ได้มีการลงสำเนาลายพระราชหัตถ์ ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๑๙๓๔ ซึ่งกล่าวอีกครั้งหนึ่งถึงพระราชประสงค์ ในการให้จัดพิมพ์ อย่างไรก็ตามไม่มีใครทราบแน่ชัด ว่า เป็นเพราะเหตุผลทางการเมืองหรือทางเทคนิคนั่นแน่ที่ทำให้ราชพงศาวดารกัมพูชาไม่ได้รับ การตีพิมพ์แต่ประการใดในปีนั้น

เราคงจะเริ่มจะเข้าใจว่าอาลักษณ์ผู้ชำระ ราชพงศาวดารต้องทำงานในสภาพการณ์อย่าง ไร การที่จะไปเรียกร้องให้พวกเขาทำในสิ่งที่ เป็นไปไม่ได้โดยบรรยายเหตุการณ์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง โดยมีภววิสัยหรือพูดถึง ความจริงทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปได้ยากยิ่ง

คำถามที่สองที่มีอยู่คือ อาลักษณ์จะใช้หลัก ฐานเอกสารใดในการชำระราชพงศาวดารเล่า ในเมื่อสำนวนฉบับเก่าสุดก็มีอายุย้อนหลังเพียง แค่ปี ๑๘๑๘

ทราบเท่าทุกวันนี้ก็ยังไม่มีการให้คำตอบ แก่คำถามนี้ได้ อย่างไรก็ตามยังพอมองเห็นเหตุผลที่น่า เชื่อถือได้ว่า เรื่องราวทั้งหลายที่ปรากฏใน ราชพงศาวดารนั้นไม่ใช่เป็นผลผลิตที่สร้างขึ้น จากจินตนาการแต่ประการใด ยกเว้นนิมิตเหตุ หรือตำนานที่เอามาเล่าเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระ มหากษัตริย์เท่านั้น นิมิตเหตุและตำนานเหล่านี้ นับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก ถ้าศึกษา ในเชิงสังคมวิทยาของกลุ่มชาติพันธุ์

ในบรรดाराชพงศาวดารเขมรทั้งแปด

³¹ Vid. infra, où la composition de la commission est précisée.

สำนวน มีเพียงฉบับเดียวที่เรียกว่าฉบับวัดดิกวิล (Vatt Dik Vil) ที่ได้คัดลอกใหม่ในปี ๑๕๔๑ โดยท่านเจ้าอาวาสของวัดนั้น ซึ่งได้ระบุแหล่งที่มาของข้อมูลที่ผู้แต่งชำระใช้ เอกสารหลักที่ใช้คือ ราชพงศาวดารฉบับวังชนแต่ก็ได้เดิมสนธิสัญญาในการศึกสงครามและประวัติความเป็นมาหรือเรื่องราวของเหล่าข้าราชการพลเรือนและทหารที่ปฏิบัติงานรับใช้อาณาจักร อย่างไรก็ตาม การเติมถ้อยคำเล็กน้อยนี้ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องการขาดเอกสารอ้างอิงตามที่กล่าวไว้ข้างต้น

เราเห็นจะต้องละปัญหานี้ไว้ก่อน และหันมาพิสูจน์หาความจริงจากข้อเท็จจริงที่บันทึกไว้ในราชพงศาวดารโดยเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลที่ได้จากบรรดานักเดินทางชาวยุโรปในยุคสมัยนั้น

ในขั้นต้น จำเป็นที่เราจะต้องพิจารณาความทรงจำของนักพงศาวดารเขมรเกี่ยวกับการเข้ามาแทรกแซงกิจการในกัมพูชาในสมัยแรก ๆ ของชาวยุโรป^{๓๒} ซึ่งถูกบันทึกเก็บไว้ในราชพงศาวดารเขมรทุกฉบับสำนวน ขอให้ดูคำแปลเกี่ยวกับเหตุการณ์ตอนหนึ่งที่ตัดมาจากราชพงศาวดาร ฉบับวังชน

ฝรั่งสองคน^{๓๓} มีนามว่า เวสสา (Vessa)^{๓๔}

คนหนึ่ง และวิลโล (Vilo)^{๓๕} อีกคนหนึ่งซึ่ง

เป็นพระราชาบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระมหินทราชาได้เดินทางไปค้าขายกลับจากเมืองลาว ทั้งสองคนได้พบกับบรมราชาเจ้าพญาตน ราชโอรสองค์สุดท้ายของสมเด็จพระมหินทราชาและพระภคินี ศรีจักรวตตี^{๓๖} ที่บ้านตวนองคุน^{๓๗} ฝรั่งทั้งสองก็ได้รับแจ้งเหตุทั้งหลายที่กำลังเกิดขึ้นและตัดสินใจที่จะจัดการแก้ไขกรณีที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง ดังนั้นพญาตน จึงทรงมอบหมายให้ราชวงศ์ผู้ผู้มีฝีมือเก่งกล้า พร้อมทั้งอาวุธจำนวน ๘ คน เดินทางติดตามคุ้มกันฝรั่งทั้งสองออกจากบ้านตวนองคุนจนถึงเมืองศรีสุมาร์ ฝรั่งทั้งสองได้ส่งให้องค์ราชทั้ง ๘ แอบซ่อนตัวอยู่ก่อน ส่วนตนเองได้เดินทางเข้าไปในเมืองเพื่อขายสินค้าแก่บรรดาขุนนางของพระราม เมื่อได้ทราบข่าวการมาถึงของฝรั่งทั้งสองพระรามก็ทรงเชื่อเชิญให้เขาไปเฝ้าในวัง ฝรั่งทั้งสองเข้าวังโดยปราศจากความนอบน้อมยำเกรง เมื่อทรงทราบว่าฝรั่งทั้งสองเป็นราชาบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระมหินทราชา ซึ่งเป็นอริราชศัตรู พระรามจึงไพบราก็ตัดสินพระทัยที่จะกำจัดคนทั้งสองเสีย เพราะพระองค์ก็ทรงรังเกียจเจ็ดเจ็ดกัน

³² Francis Garnier, "Voyage lointain aux royaumes de Cambodge et Laouwen par les Néerlandais et ce qui s'y est passé jusqu'en 1644," in *BSGP*, 6e sér., 2 (1871) : 249-89.

³³ Le mot parāmi, dérivé de *Frank*, désigne les Européens ; il s'agit ici des Portugais et des Espagnols. Cf. Col Henry Yule and A.C. Burnell, *Hobson-Jobson*... New Edition... by William Crooke (London : John Murray, 1903), 352, sv *Firinghee*.

³⁴ L'Espagnol Blas Ruiz. Voir Bernard Philippe Groslier, *Angkor et le Cambodge au XVIe siècle*... (Paris : Presses Universitaires de France, 1958), 34.

³⁵ Le Portugais Diogo Veloso.

³⁶ La grande épouse du roi Sattha, elle est la mère de Cau Bāñā Tan'.

³⁷ Dans l'actuel *sruk de*. Tpuñ Gmum de la province de Kamban' Cām.

พวกฝรั่งอยู่แล้ว ราชวงศ์ทั้ง ๘ เมื่อรู้ข่าวจึงเตือนฝรั่งทั้งสองให้ระมัดระวังตัว ทั้งสองจึงสร้างทำเป็นประจบสอพลอพระราม เพื่อให้ทรงวางพระทัย แล้วฝรั่งทั้งสองก็ทูลเชิญเสด็จให้เสด็จไปล่าสัตว์ในป่าทางด้านทิศใต้ของพระราชวัง พระรามทรงตอบรับคำเชิญนั้น พร้อมทั้งมีพระบัญชาแก่เหล่าทหารรักษาพระองค์ว่า “เมื่อเราต้อนสัตว์ที่จะล่าออกมาได้แล้ว พวกเจ้าจงลงมือยิงให้ถูกฝรั่งทั้งสองจนตาย” แต่ครั้นเวลาผ่านไปถึงยามหนึ่ง ฝรั่งทั้งสองก็ส่งให้องครักษ์ทั้ง ๘ พร้อมทั้งอาวุธคู่มือลอบเข้าไปในวัง และจับพระราม อดองครักษ์ทั้ง ๘ ได้ลั่นกระสุนปลงพระชนม์พระรามและสังหารข้าราชการบริพารของพระองค์ในคืนนั้นเอง พระรามเสวยราชย์ได้สามปี ก็สวรรคตในวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือนผลศุณ ประกานพศก พ.ศ. ๒๑๔๑ หรือ ค.ศ. ๑๕๙๘^{๓๘}

เราจะสังเกตได้ว่า รายละเอียดของบันทึกความทรงจำบางประการมักจะแตกต่างกันไปตาม

ผู้ชำระ แต่จารึกของยุคกลางของประวัติศาสตร์เขมรก็ไม่มีข้อมูลที่จะช่วยในการตรวจสอบความเป็นจริงได้

ตัวอย่างที่สองพบได้ในจดหมายเหตุการเดินทางของชาวดัตช์ ชื่อ เซราร์ด ฟาน วุสตอฟ (Gérard Van Wusthof) หรือ เกริต ฟาน วุยตอฟ (Gerit Van Wuijsthoff), พ่อค้าคนกลางของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ซึ่งได้เดินทางข้ามเขมรและลาวโดยทางเรือใน ค.ศ. ๑๖๔๑ เขาได้จดบันทึกไว้ดังนี้^{๓๙}

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๑๖๔๑ คณะของเรามาถึงเมืองลวม (Loim)^{๔๐} ณ บริเวณซึ่งมีแม่น้ำชื่อเดียวกัน บนสองฝั่งแม่น้ำมีบ้านเรือนตั้งอยู่กว่าสามร้อยหลังคาเรือน ถัดไปคือบ้านเกาะกะโหลก^{๔๑} เราได้พบซากปรักหักพังของที่ประทับของกษัตริย์องค์ต่อมา ผู้ซึ่งเมื่อเก้าปีก่อนนี้ทรงปราศรัยแก่พระปิตุลาซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ชราภาพ พระองค์ปัจจุบัน กษัตริย์พระองค์ก่อนถูกจับเป็นเชลยและถูกสำเร็จโทษด้วยการใช้

³⁸ Vāṃnī Juon, 287-8.

³⁹ Cf. Garnier, “Voyage lointain...”

⁴⁰ Note de Garnier : “Il s’agit ici de la partie du fleuve qui comprend le groupe d’îles de la Sautin et les villages de Knong, Maha Siot, Bat Top, etc... C’est aujourd’hui encore l’un des endroits les mieux cultivés et les plus peuplés du Cambodge. Quant à l’étymologie donnée au nom du fleuve (Loim-Lou-Wen), elle ne repose évidemment sur rien de sérieux. Consultez, pour cette partie du voyage de Wusthof, la grande carte du Cambodge publiée par l’Hydrographie Française (Manen, Vidalin, Héraud, 1867).” Voir aussi Etienne Aymonier, *Le Cambodge, I : Le royaume actuel* (Paris : Ernest Leroux, 1900), 255, ainsi que son *Le Cambodge, III* : 770, n. 1.

⁴¹ Note de Garnier : “Aujourd’hui Compong Cham. C’est à très-peu de distance dans l’intérieur que se trouvent les ruines importantes de Phnom Bachey, dont le dessin et la description ont été données dans *Le Tour du Monde*. Elles attestent le long séjour qu’ont fait les rois du Cambodge en ce point.” Nous nous permettons de signaler que Garnier s’était trompé de situer Gockelock en cet endroit. Le mot Gockelock correspond exactement au mot cambodgien Koh Ghlok, qui signifie littéralement ‘île calebasse’, c’est-à-dire l’île qui a la forme d’une calebasse. C’est cette île qui se trouve en face du village de Prék Leap, qui est à peine dix kilomètres de Phnom-Penh. Elle est connue aujourd’hui sous le nom de Koh Ukthā Tei (île de l’Ukthā Tei). Cf. Aymonier, *Le Cambodge, III* : 770.

หมอนกจณสินพระชนม์^{๔๒}

บันทึกของฟาน วุสตอฟ จากคำบอกเล่าของผู้คนนี้ตรงกับที่ราชพงศาวดารได้บันทึกไว้^{๔๓} กษัตริย์พระองค์นี้คือ เจ้าพญาตุ หรือศรีธรรมราช ซึ่งได้สถาปนาพระองค์เป็นกษัตริย์ ณ เกาะโกลก พระองค์ทรงลุ่มหลงชายาของพระปิตุลา คือนางองวัดติ ซึ่งเป็นพระคู่หมั้นเมื่อทรงพระเยาว์ นางองวัดติเองก็ยังมิจัดพิธีในพระองค์อยู่และเสด็จหนีตามมาประทับที่เกาะโกลก พระปิตุลาคือ อุโยราชพระอุไทยจึงจัดทัพมารบกับพระเจ้าหลาน ในการปะทะกันครั้งแรกไพร่พลของกษัตริย์ฝ่ายแพ้และนายทัพนายกองตาย ๔ คน เจ้าพญาตุเสด็จหนีข้ามแม่น้ำไปยังฝั่งตะวันออก แต่กองทัพของพระอุไทยไล่ตามทันและยิงปืนถูกพระองค์สิ้นพระชนม์ ส่วนนางองวัดติถูกนำไปเมืองอุดงฯไชย นางถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทร์ที่ตำบลเพงสมุทร เราอาจสังเกตได้ว่าเรื่องราวการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์และการสำเร็จโทษนางองวัดติในจดหมายเหตุแต่ละฉบับไม่เหมือนกัน แต่ไม่ปรากฏคำให้การใดเลยที่กล่าวถึงการปลงพระชนม์ด้วยการใช้หมอนกจณตาย

รายละเอียดที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของจดหมายเหตุฉบับนี้ก็คือการลงวัน เดือน ปี ของเหตุการณ์ ซึ่งน่าจะนำมาเปรียบเทียบกับวัน เดือน ปี ในราชพงศาวดาร ฟาน วุสตอฟ ได้ตั้ง

ข้อสังเกตว่า เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นก่อนที่เขาจะเดินทางมา ณ ที่นี้ถึง ๙ ปี ถ้าไม่มีการสื่อผิดความระหว่างตัวเขาเองกับล่ามแล้ว เหตุการณ์นี้น่าจะเกิดขึ้นใน ค.ศ.๑๖๓๒ อันที่จริงที่ราชพงศาวดารทุกฉบับกล่าวว่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในปี ๑๖๓๑ หรือ ๑๖๓๒ ก็มีเหตุผลควรยอมรับได้ เนื่องจากปัญหาการลงวัน เดือน ปี ในเอกสารโบราณของเขมรค่อนข้างจะซับซ้อน ซึ่งเราจะกล่าวถึงในตอนหลัง ในบรรดาเอกสารท้องถิ่นประเภทอื่น ๆ ที่ปรากฏในรูปของจารึกสมัยกลาง เรามีจารึกเพียง ๓ หลักเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับราชพงศาวดารและสามารถนำมายืนยันว่าเรื่องในราชพงศาวดารเป็นเรื่องที่มีมูลจริง

จารึกหลักแรกคือ จารึกรุ่นใหม่ของเมืองพระนคร หลักที่ ๓^{๔๔} ซึ่งตรงกับหมายเลข K.302 ของประชุมจารึกเขมร และกล่าวถึงพระราชพิธีฐานของบรมราชาธิราชรามาริบัติ หรือนักพระสัตถาในราชพงศาวดารที่ทรงกระทำ ณ เมืองพระนคร และกล่าวถึงวันประสูติของพระราชโอรสคือ บรมราชาธิราช ซึ่งราชพงศาวดารเรียกว่าพญาตน เจ้านายพระองค์หลังที่กล่าวถึง ประสูติเมื่อวันพุธ แรม ๑๔ ค่ำ เดือนอาสาฬห ปีเถาะ มหาศักราช ๑๕๐๑ ตรงกับ ค.ศ.๑๕๗๙

จารึกหลักที่สอง ได้แก่ จารึกวัดรามลักษณ์ หรืออันลก (Anlok)^{๔๕} (หมายเลข K.27) ซึ่งพบที่

⁴² Note de Garnier : "Ce serait dépasser la limite imposée à ces notes que de raconter les événements auxquels il est fait allusion. Je préfère renvoyer le lecteur à l'Essai historique sur le Cambodge que contiendra la publication du voyage d'exploration en Indochine, qui est aujourd'hui en préparation à la maison Hachette."

⁴³ Voir la version de Vāṃṇ Juon, 385-93. Cf. Leclère, *Histoire*, 341.

⁴⁴ Saveros Lewitz, "Textes en kmer moyen : Inscriptions modernes d'Angkor 2 et 3," in *BEFEO*, LVII (1970) : 99-126. Cf. Aymonier, *Le Cambodge*, III : 292-5, et "Les inscriptions de Preah Peân (Angkor Vat)," in *JA*, IXe sér., XIV (novembre-décembre 1899), n° 27 : 524 - 9.

⁴⁵ Aymonier, *Le Cambodge*, III : 758 ; cf. *Le Cambodge*, I : 196.

คัวบลไพรกระปส แขวงเมืองตาแก้ว จารึกหลักนี้กล่าวถึงปีที่ก่อสร้างพระเจดีย์ที่เป็นปัญหา (คือปี ค.ศ.๑๕๘๖) เช่นเดียวกับปี (ค.ศ.๑๕๘๗) ซึ่งการก่อสร้างต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากชาวสยามเข้าโจมตีเมืองละแวก ข้างล่างนี้เป็นส่วนหนึ่งของจารึกซึ่งจะตามด้วยคำแปล

(๑) สิริ สกยมนิ สพพพุทฺธ (๒) สส ปรีนิพฺพน ทวิสโต ยํ (๓) ตถย จตุ ทินน จตุ มสฺส (๔) เอกุณ ดินส เอกสท สว (๕) จจร สททิกนิ ทเว สวฺจณ (๖) ร สหสฺสนิ อติก นตฺถิ อ (๗) เหลสุมฺมยต กาลฺ พิ สาธุ อรมม (๘) เนะ กุ นกฺสตร สกราช ปาน ๙๔๙ (๙) กฺรา เลิก พระนเรศสขส^{๕๖} คปฺ โมก (๑๐) จปา ลแวก^{๕๗} แผกฺ กนฺ โนะ

(๑-๗) นับแต่วันพระศรีศากยมนิสัพพัญญุ พุทฺธ เสด็จปรินิพพานล่วงเลยแล้ว ๒๑๒๙ ปี ๔ เดือน กับ ๔ วัน

(๗-๑๐) ขณะกำลังก่อสร้างพระอารามนี้ในปีกุน จุลศักราช ๙๔๙^{๕๘} กองทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้รวมกัน^{๕๙} เข้าตีเมืองละแวกเวลานั้นพวกเราได้แตก

แยกกระจัดกระจายไป

ราชพงศาวดารกล่าวถึงการโจมตีของกองทัพสยามครั้งหนึ่งในบริเวณบ้านเมืองทางทิศพายัพของกัมพูชา บางฉบับระบุว่าเป็นปี ๑๕๗๖ ส่วนบางฉบับว่าเป็นปี ๑๕๘๘ ถ้ายึดถือตามจารึกหลักนี้แล้ว เราก็สามารถยืนยันได้ว่าเมืองหลวงเขมรคือ เมืองละแวกถูกกองทัพสยามโจมตีเป็นครั้งแรกในปี ๑๕๘๗

หลักฐานชิ้นที่สาม คือ จารึกรุ่นหลังของเมืองพระนคร หลังที่ ๓๔^{๖๐} ลงศักราชตรงกับ ค.ศ.๑๗๔๗ จารึกนี้ทำขึ้นเป็นอนุสรณ์แห่งกุศลกรรมของขุนนางซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นออกญาวงศาอัครราชที่ตำบลพระพาน แต่ในเวลาเดียวกันเราอาจดึงเอาข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาใช้ เพราะมีข้อความที่เล่าย้อนถึงชีวิตของขุนนางเขมรผู้นี้ตั้งแต่ปีมะเส็งถึงปีเถาะ อันเป็นที่จารจารึกข้อเท็จจริงที่น่าสนใจสำหรับเราคือ

- ในปีมะเส็ง [นั่นคือ ค.ศ.๑๗๓๔] พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าพระบาทอนัก ขา อัมจาส^{๖๑} [กษัตริย์ศรีธรรมราช] ยกทัพมาจากกรุงเทพฯ อยุธยา

- การปราบกบฏที่ปะทุขึ้น ในปีชวด

^{๕๖} Aymonier a lu *Nares Khanatap* ; voir son *Le Cambodge*, III : 758. Cf. note 49 ci-dessous.

^{๕๗} Forme ancienne de Lanvaek.

^{๕๘} Soit 1587 A.D. Normalement, le terme *sakarāja* désigne la grande ère, mais il correspond ici é l'ère culla.

^{๕๙} En réalité, le mot transcrit *gap* à la ligne 9 pourrait également être lu *tap*, étant donné qu' à cette époque les consonnes *ki* (g) et *ki* (t) sont presque identiques et l'on ne peut distinguer l'une de l'autre que par le contexte. La forme *tap* répondrait à *tap* /*top*/ 'donner un coup de poing' du Khmer moderne, ce qui ne convient pas au texte. Dans ce cas, comme pensait Aymonier (cf. note 46), le mot fait partie du nom de roi siamois, qui devient par conséquent *Naressakhassatap*. Nous avons choisi *gap* parce que, d'une part, le nom du roi selon les chroniques siamoises est *Naresuon* (< sanskrit *narésvara*) et, d'autre part, *gap* préfigure *gap* /*koḍp*/ 'convenir, plaire' en khmer moderne.

^{๖๐} Saveros Pou, "Inscriptions modernes d'Angkor 35, 36, 37 et 39," in *BEFEO*, LXI (1974) : 301-37, surtout 318-26. Cf. Aymonier, "Les inscriptions du Preah Peân," n° 26, 521-4, comprise dans son *Le Cambodge*, III : 310-2. Voir aussi David P. Chandle, "An Eighteenth-Century Inscription from Angkor Wat," in *JSS*, 1971 : 151-9.

^{๖๑} Le roi Sfi Dhammaraja.

[๑๗๔๔] ในตำบลชะลือเมื่อ บริบูรณ์ คลน กรัน และกรคร และ

- ในปีเถาะ [๑๗๔๗] ออกญาวงศาออกทัพ ไปรบพระมหาษตริ

ราชพงศาวดารฉบับใหม่ ๑^๒ ได้จดบันทึกข้อเท็จจริงเหล่านี้ไว้ทั้งหมดและเล่าความโดยพิศดาร ยกเว้นแต่การกบฏที่เกิดขึ้นในแถบหัวเมือง ราชพงศาวดารและจารึกได้ใช้หลักฐานที่เชื่อถือได้ในการแต่งชำระจดหมายเหตุรายปี

หากเป็นเช่นว่ามาแล้วจริง ๆ ก็ยังมีคำถามอีกว่า ถ้าหลักฐานเหล่านี้มีอยู่จริง เหตุใดจึงไม่มีเอกสารใด ๆ หลงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบัน ก่อนปี ๑๘๗๐ เป็นการยากที่จะเชื่อว่า หลักฐานโบราณทั้งหมดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ได้สูญหายไปหมด เรายังมีความเชื่อมั่นว่า คงจะยังมีเอกสารหลงเหลืออยู่บ้างในพระเจดีย์ต่าง ๆ อันเป็นศูนย์รวมทางวัฒนธรรมของชาวเขมรตลอดมา

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เอกสารโบราณเหล่านี้สูญหายไปได้แก่ สภาพดินฟ้าอากาศ สงคราม และผู้คัดลอก เนื่องจากต้นฉบับตัวเขียนของสมัยโบราณเป็นพวกใบลานหรือสมุดข่อย จึงไม่อาจทนทานกับอากาศร้อนชื้นของภูมิภาคนี้ได้ นอกจากวิธีเก็บวิธีเดียวก็คือการเก็บไว้ในตู้ น่าเสียดายที่ว่าวิธีเก็บรักษาย่างนี้ไม่สามารถป้องกันปลวกหรือแมลงต่าง ๆ ได้ ยิ่งกว่านั้น กัมพูชายังประสบภัยสงครามยืดเยื้อเป็นเวลานานถึง ๕๐๐ ปี ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นผลให้ต้นฉบับลายมือเขียนสูญหายไป

จนหมดสิ้น เป็นที่แน่นอนว่าชาวสยามที่เข้ายึดครองเมืองละแวกในปี ๑๕๕๔ คงจะได้ขนย้ายเอกสารจำนวนมากรวมทั้งปูชนียวัตถุที่สำคัญกลับไปกรุงศรีอยุธยา เกี่ยวกับเรื่องนี้มีตำนานอันเป็นที่รู้จักกันดีในกลุ่มชาวเขมร เรื่อง พระโคพระแก้ว ผู้เขียนขนานตอนหนึ่งของตำนานนั้นบันทึกรวบรวมโดย จานโน^{๑๓} มาเสนอไว้อีกครั้งหนึ่ง

ครั้งก่อนโน้น กัมพูชาเคยเป็นอาณาจักรกว้างใหญ่และเจริญรุ่งเรือง คือ ข้าพเจ้าหมายถึงว่า นมนาเกลมาแล้วไม่รู้กี่ร้อยก็พันปี ในจดหมายเหตุรายปีมักจะมีการกล่าวถึงกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระชัยเจษฎา ผู้ประทับอยู่ ณ กรุงละแวก ปรากฏการเมืองละแวกนั้นกว้างใหญ่ มีทั้งต้นไม้และคูน้ำล้อมรอบ แม้ม้าผีเท้าดีที่สุกกัมีอาจวิ่งรอบได้ ภายในเมืองเล่ามีพระประติมา ๒ รูป เรียกว่าพระโคและพระแก้ว ซึ่งในพระอุทรบรรจุพระไตรปิฎกทองคำและคัมภีร์สรรพวิชา การ พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์อันแรงกล้าที่จะแย่งชิงพระโคและพระแก้ว จึงทรงยกทัพมารบกับพระชัยเจษฎา แต่ไม่สามารถใช้การรบแย่งชิงพระรูปทั้งสองไปได้ จึงทรงให้ใช้เหรียญเงินและเงินก้อนบรรจุในลูกปิ่นยิงเข้าไปภายใน หลังจากนั้นกองทัพสยามก็เดินทัพกลับ ชาวกัมพูชาได้เห็นเงินตกลงไปในดงไฟจึงพากันตัดต้นไม้เสียสิ้นเพื่อจะเก็บเงิน ครั้นชาวสยามรู้ว่าพวกเขมรตัด

^{๑๒} Cf. la version de Vāṃṇi Juon, 540-54.

^{๑๓} G. Janneau, *Manuel pratique de la langue cambodgienne...* (Saigon : Imprimerie Nationale, 1870). La légende en question se trouve dans le chapitre intitulé "Supplément : Exercices de traduction," de la page 85 à la page 90, où elle est appelée *Les statues de la citadelle de Lovék*. Nous avons gardé les mots transcrits tels qu'ils sont dans le texte.

ายัด
เอก
ลับ
เอ็น
พระ
วัที่
ง
ณา
ข้าพ
มรู้ที่
จะมี
พระ
แวง
งตัน
ดก็มี
ประติ
ว ซึ่ง
าและ
ามมี
แย่ง
ารบ
รรบ
ให้ใช้
นยัง
ยามก็
ลงไป
ื่อจะ
มรดัก

ต้นไผ่ลงจนหมดแล้ว จึงยกทัพกลับมาเป็นครั้งที่ ๒ ครั้งนี้ได้ชัยชนะและนำพระรูปทั้งสองกลับไปราชอาณาจักรสยามและเบิกอุทร พระโคและพระแก้ว ดึงเอาพระคัมภีร์ที่บรรจุอยู่ข้างในออกมาศึกษา ด้วยเหตุนี้เอง ชาวสยามจึงมีความรอบรู้มากกว่าชาวเขมรในทุกด้าน ในขณะที่ชาวเขมรยิ่งเสื่อมถอยลงทุกที จนไม่สามารถหาคนที่มีความรู้ได้มากเท่าประเทศอื่น ๆ

ความกระจำจั่งจากคติประเพณีนี้ทำให้ไม่เป็นการเกินเลยไปที่จะสันนิษฐานว่าต้นฉบับลายมือเขียนต่าง ๆ ส่วนหนึ่งก็สูญหายไปเพราะถูกชาวสยามขนย้ายไปและคงจะถูกทำลายลงระหว่างที่พม่าเข้ามายึดพระนครศรีอยุธยา ใน ค.ศ. ๑๗๖๗^{๕๕} ท้ายที่สุดนี้ ถ้าจะกล่าวโดยทั่วไปแล้ว สงครามที่ไม่เคยหยุดหย่อนที่ชาวเขมรประสบนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าแทรกแซงของประเทศสยามและเวียดนามในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ได้นำไปสู่การทำลายต้นฉบับลายมือเขียนและเอกสารอื่น ๆ จำนวนมหาศาล ทั้งฝ่ายสยามและเวียดนามไม่ทำในคราวแพ้หรือชนะคงจะหยิบฉวยทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้พบในระหว่างทางผ่านและเผาทุกสิ่งทุกอย่างที่ไม่สามารถนำกลับไปได้

ปัจจัยที่สามซึ่งทำให้ต้นฉบับลายมือเขียนสูญหายก็คือ ผู้คัดลอกเอง เราอาจประกาศออกด้วยความบังเอิญเชื่อว่า ชาวเขมรจะด้วยมโน

สำนึกหรือความเชื่อก็ตามมีความนับถือศรัทธาอย่างแรงกล้าเสมอสำหรับเอกสารลายมือเขียนชาวเขมรจึงเก็บรักษาเอกสารเหล่านี้ไว้ที่บ้านหรือในวัด ด้วยเจตนาดีที่จะรักษาต้นฉบับไว้ พวกเขาจะคัดลอกแล้วคัดลอกอีก แต่ในขณะเดียวกันพวกเขมรก็มีนิสัยแปลกที่จะให้คุณค่าแก่สำเนาคัดลอกมากกว่าต้นฉบับ เมื่อถึงขั้นหมดความสำคัญลง ต้นฉบับจริงก็ย่อมเสี่ยงต่อการสูญหายไป

ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นอย่างสังเขปถึงความจริงที่มีเงื่อนไขกำหนดของเรื่องที่ปรากฏในราชพงศาวดารและสภาวะแวดล้อมในการทำงานนิพนธ์ประเภทนี้ได้รับการแต่งชำระ เนื่องจากราชพงศาวดารกัมพูชามีที่มาจาก ๘ กระแสด้วยกัน เราจึงควรกล่าวถึงปัญหาที่เกิดจากความแตกต่างกันนั้น ซึ่งมีอยู่ ๒ ประการ คือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และปศักราช

ปัญหาแรกนั้นไม่ใช่เรื่องง่ายเลยที่จะแก้ได้ เราได้สังเกตเห็นว่าผู้ชำระราชพงศาวดารไม่มีอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ เพราะพวกเขาถูกควบคุมโดยเจ้าเหนือหัวและแม่ในระหว่างเป็นอาณานิคมก็ยังคงควบคุมโดยผู้ปกครองฝรั่งเศส ยิ่งไปกว่านั้น การตีความข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ยังขึ้นอยู่กับทัศนคติของผู้เรียบเรียงแต่ละคน เช่นเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือพระสงฆ์ เรามีหนทางน้อยมากที่จะพิสูจน์ความถูกต้องแม่นยำของเหตุการณ์ที่นำมาเล่า จารึกทั้งสามหลักดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

นอกจากจารึกเหล่านี้แล้ว เราต้องหันไปใช้

จดหมายเหตุการเดินทางของชาวยุโรป.^{๕๕} นักเดินทางที่กล่าวถึงนี้เข้ามาในกัมพูชาระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และ ๑๗ มีทั้งชาวโปรตุเกส สเปนและดัตช์ จดหมายเหตุของพวกเขาที่หลงเหลือมา ช่วยให้เรাত্রวสอบความถูกต้องของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังปี ๑๕๑๑^{๕๖} ซึ่งเป็นปีที่โปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกา. หลังจากนั้นมาจะมีรายงานของพวกมิชชันนารี^{๕๗} แต่ในบรรดาเอกสารประเภทนี้มีน้อยมากที่ให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เรื่องเดียวกับราชพงศาวดาร เพราะฉะนั้นแม้เอกสารเหล่านี้จะตรงไปตรงมาและเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องนำมาใช้ แต่ก็เอามาช่วยสอบค้นความจริงได้อย่างจำกัดเช่นกัน ท้ายที่สุดนักประวัติศาสตร์ก็ต้องหันมาพึ่งพงศาวดารของประเทศเพื่อนบ้าน คือ สยามและเวียดนาม^{๕๘} ซึ่งจำเป็นต้องใช้อย่างมีวิจารณญาณในการวิเคราะห์ให้ไม่น้อยไปกว่ากัน

ปัญหาที่สอง ซึ่งเกี่ยวกับการลงปีศักราช

นั้น นับว่าซับซ้อนอยู่มาก สำหรับเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์ ราชพงศาวดารแต่ละฉบับลงศักราชไว้แตกต่างกันออกไป ความผิดแผกแตกต่างกันของการลงปีศักราชนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความเลินเล่อของผู้คัดลอกและอีกส่วนหนึ่งมาจากระบบการลงปีเหตุการณ์ของผู้ชำระราชพงศาวดาร

ความผิดพลาดในกรณีแรกนั้น สามารถปรับแก้ได้ไม่ยากนัก กล่าวคือ เพียงแต่เปรียบเทียบปีศักราชที่สงสัยว่าคลาดเคลื่อนกับปีศักราชที่มาก่อนและมาทีหลัง ทั้งนี้เพราะสิ่งที่กำหนดวันเวลาการเกิดของเหตุการณ์หนึ่ง ๆ จะประกอบด้วย คำเรียกปีนักษัตร^{๕๙} และเลขกำกับปีนักษัตร

ส่วนในกรณีที่สองนั้น การแก้ไขปีศักราชที่คลาดเคลื่อนมีปัญหามากมาย ขอยกสักตัวอย่างหนึ่ง คือ ปีเสวยราชย์ของสมเด็จพระมหินทราชา (นักรบพระสัตตา) และปีสวรรคตของพระองค์ที่ปรากฏในราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ดังนี้

⁵⁵ Pour les documents européens ayant rapport à l'histoire du Combodge au XVe et XVIIe siècles, voir les deux ouvrages fondamentaux cités ci-dessus : Groslier, *Angkor et le Cambodge*, et Garnier, "Voyage lointain," Voir également A. Cabaton, "Notes sur les sources européens de l'histoire de l'Indochine," in *BCAI*, 1911 : 5-31, et A. Cabaton, *Brève et véridique relation des événements du Cambodge par le P. Gabriel Quiroga de San Antonio* (Paris : Ernest Leroux, 1914).

⁵⁶ Cœdès, *Les Etats hindouisés*, 444 ; Groslier, *Angkor et le Cambodge*, 142.

⁵⁷ Adrien Launay, *Histoire générale de la Société des mission Etrangères* (Paris : Tequi, 1894), en trois volumes ; Adrien Launay, *Histoire de la Mission de Cochinchine, 1658-1823 ; documents historiques* (Paris : Douniol et Retaux, 1923-25), en trois volumes.

⁵⁸ L. Cadière et P. Pelliot, "Première étude sur les sources annamite de l'histoire d'Annam," in *BEFEO*, IV (1904) : 617-71.

⁵⁹ G. Cœdès, "L'origine du cycle des douze animaux au Cambodge," in *T'oung Pao*, XXXI (1935) : 315-29 ; R. Billard, "Les cycles chronographiques chinois dans les inscriptions thaïes," in *BEFEO*, LI (1965). 2 : 405.

การณ
ฉบับลง
งกตก
เป็นผล
กส่วน
ผู้ชำระ

ามารก
ที่เปรียบ
|ศักราช
กำหนด
ประกอบ
ในอักษร
|ศักราช
ตัวอย่าง
นทราชา
พระองค์ที่
ดังนี้

ราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ปีเสวยราชย์ - สวรรคต

VJ ^{๖๐}	๑๕๗๙ ^{๖๐} -๑๕๙๖
SP	๑๕๗๗-๑๕๙๖
P58	๑๕๖๗-๑๕๘๔
DV	๑๕๗๖-๑๕๙๔
P65	๑๕๗๕-๑๕๙๔
KK	๑๖๑๒-๑๖๓๑

๕๗	ปีระหว่าง KK	กับ P58
๓๗	ปีระหว่าง KK	กับ P65/DV
๓๕	ปีระหว่าง KK	กับ VJ/SP
๑๒	ปีระหว่าง P58	กับ VJ/SP
๑๐	ปีระหว่าง P65/DV	กับ P58
๒	ปีระหว่าง P65/DV	กับ VJ/SP

โดยทั่วไปแล้ว ความแตกต่างของปีศักราช
ในราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ จะมีน้อยลงเป็น
ลำดับสำหรับเหตุการณ์นับตั้งแต่ต้นคริสต์
ศตวรรษที่ ๑๖ ในกรณีของสมเด็จพระมหินทราชา
นี้ เราควรสังเกตได้ว่า แม้ระยะเวลาการเสวย
ราชย์ที่ให้ไว้ในราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ จะแตก
ต่างกันอยู่เพียง ๒ ปี (กล่าวคือ บางฉบับว่า
เสวยราชย์นาน ๑๗ ปี บางฉบับว่า ๑๙ ปี) แต่
เป็นการลำบากที่จะจับความผิดแยกกันอย่าง
เป็นระบบระหว่างราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ได้
ในทางตรงข้าม ถ้าเราละปีขึ้นเสวยราชย์ไว้ก่อน
แล้วตรวจสอบเฉพาะปีสวรรคต ความแตกต่าง
กันดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่อธิบายได้ ความแตกต่าง
ที่วุ่น มีดังนี้

สำหรับการที่จะอธิบายความแตกต่างนี้
จำเป็นต้องทวนความจำกันก่อนว่า ระบบการ
นับวันเดือนปีของเขมรนั้นอาศัยรอบพฤษภ
จักรคือแบบรอบละ ๖๐ ปี ซึ่งประกอบด้วย ๒
รอบเล็กที่นับล่องไปพร้อม ๆ กัน คือ อันหนึ่ง
เป็นรอบ ๑๒ ปี และอีกอันหนึ่งเป็นรอบ ๑๐ ปี
อันแรกนั้นเรียกว่า รอบปีนักษัตรเพราะปีทั้ง
สิบสองมีชื่อสัตว์แต่ละประเภทกำกับทุกปี^{๖๐} ใน
ขณะที่รอบปีประเภทที่สองเป็นปีกำกับศักราช
ปรากฏว่าปีกำกับศักราชนั้นเป็นค่าแปลเลข
สุดท้ายของปีศักราชที่ใช้คือจุลศักราชนั่นเอง
ปีนักษัตร ๕ รอบและปีกำกับศักราช ๖ รอบ
ถูกนำมาใช้ด้วยกัน เพื่อบ่งบอกปีทั้ง ๖๐ ในรอบ
พฤษภจักรอย่างไม่สับสน ขอให้ดูตัวอย่าง
ข้างล่างนี้

voir les deux
ntain," Voir
11 : 5-31, et
Quiroga de

14), en trois
ques (Paris :
BEFEO, IV
: 315-29 ; R.
2 : 405.

⁶⁰ Les sigles désignent les manuscrits suivants : VJ = la chronique appelée version de Vāṃṃ Juon ; SP = la chronique trouvée à la pagode de Sitpu dans le srūk de Saan, province de Kantāl ; DV = la chronique rédigée par le chef de la pagode de Dik Vil, dans le srūk de Saan ; KK = la chronique trouvée à la pagode de Kok Kak, dans le srūk de Kantāl Sdij, province de kantal ; P58 et P65 sont les cotes des chroniques appartenant à l'Ecole Française d'Extrême-Orient à Paris.

⁶¹ La première date est celle de son avènement, la seconde celle de sa mort.

⁶² Voir le tableau ci-dessous :

ปีนักษัตรเขมร	เลขกำกับปีนักษัตร	จุลศักราช	คริสต์ศักราช
มสาฎ	๑	๖๓๑	๑๒๖๙
มะมี	๒	๖๓๒	๑๒๗๐
วอก	๔	๖๓๔	๑๒๗๒
ระกา	๕	๖๓๕	๑๒๗๓
จอ	๖	๖๓๖	๑๒๗๔
กุร	๗	๖๓๗	๑๒๗๕
ชวด	๘	๖๓๘	๑๒๗๖
ฉลู	๙	๖๓๙	๑๒๗๗
ขาล	๑๐	๖๔๐	๑๒๗๘
โกะ	๑	๖๔๑	๑๒๗๙
โรง	๒	๖๔๒	๑๒๘๐

ผู้อ่านย่อมเข้าใจว่า ตามระบบการใช้ปีนักษัตรคู่กับเลขกำกับปีนักษัตรนั้น ปีนักษัตรจะสามารถกลับมามีเลขกำกับปีเลขเดียวกันได้ทุก ๖๐ ปี แต่ในกรณีที่เลขกำกับปีนักษัตรขาดหายไปเหลือแต่เฉพาะปีนักษัตรแล้ว เรามีโอกาสที่จะพลาดไปได้ ๑๒, ๒๔, ๓๖ หรือ ๔๘ ปี เป็นอย่างนี้เรื่อยไป นี้อธิบายถึงความแตกต่างกัน ๑๒ ปี อย่างเช่นความแตกต่างระหว่าง ๓๕, ๓๗ กับ ๔๗ ปี (ซึ่งใกล้เคียงกับความแตกต่างระหว่าง ๓๖ กับ ๔๘ ปี) ตามที่กล่าวถึงข้างต้น ในกรณีตรงข้าม ถ้าปีนักษัตรเกิดหายไป ซึ่งพบไม่บ่อยครั้งนัก อาตมณัฏฐ์ก็อาจผิดพลาดไปได้ ๑๐ ปี เพราะเลขกำกับปีเลขเดียวกันจะปรากฏใหม่ในทุก ๑๐ ปี อันนี้เป็นกรณีอธิบายกรณีความแตกต่างของปีจุลศักราชระหว่างฉบับหมายเลข P58 กับฉบับหมายเลข P65 และ DV

ส่วนความแตกต่างกันปีหนึ่งหรือ ๒ ปี นั้น

เกิดจากวิธีการที่อาตมณัฏฐ์คำนวณเวลาที่ผ่านไประหว่างสองศักราช ตัวอย่างเช่น กษัตริย์พระองค์หนึ่งเสวยราชย์ระหว่างปี ๑๕๗๙ ถึง ๑๕๙๖ ตามวิธีการนับของเขมร ระยะเวลาการครองราชย์จะนาน ๑๘ ปี เพราะปีราชาภิเษกกับปีสิ้นสุดการครองราชย์ต่างนับเป็นหนึ่งปีเต็ม ซึ่งตามความเป็นจริงแล้วจะเป็นไปได้ยาก เพราะฉะนั้นเมื่อเราบวกช่วงเวลาการครองราชย์เข้ากับอายุของกษัตริย์เมื่อขึ้นครองราชย์เพื่อจะหาอายุเมื่อสิ้นพระชนม์นั้น อาตมณัฏฐ์อาจจะพลาดได้ ๑-๒ ปี ดังเช่นกรณีความคลาดเคลื่อน ๒ ปี ระหว่างปีศักราชที่ให้ไว้ในฉบับ VJ และ P65 ด้วยวิธีการคำนวณเช่นนี้เราจึงพบความแตกต่าง ๓๕, ๓๗ หรือ ๔๗ ปี แทนที่จะเป็นจำนวนคูณของเลข ๑๒

หลังจากได้แสดงให้เห็นแล้วว่าราชพงศาวดารเขมรแฝงความจริงไว้ในระดับหนึ่ง และชี้ให้เห็นปัญหาเรื่องการคำนวณปีศักราชซึ่งเข้ามา

ทำให้ความจริงนั้นดูซับซ้อนแล้ว เราก็มายังคำถามอันสุดท้ายว่า แล้วราชพงศาวดารเขมรมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาอย่างไร

เราย่อมทราบว่าย่จดหมายเหตุลำดับเหตุการณ์อย่างชื่อ “ราชพงศาวดาร” หรือ “รปากสตร” บ่งชี้, คือ “เรื่องราวของกษัตริย์” หรือ “เรื่องราวของวงศ์กษัตริย์” ดังนั้นเราจึงอ่านพบแต่พระราชกรณียกิจส่วนหนึ่งของกษัตริย์ในเอกสารนี้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชกรณียกิจอันดีงามและชัยชนะอันทรงเกียรติ ส่วนข้อบกพร่องและความผิดพลาดต่าง ๆ นั้น จะไม่บันทึกไว้ หรือมิฉะนั้นผู้แต่งชำระจะเรียบเรียงในลักษณะการที่ไม่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศ แม้จะมีลักษณะโน้มไปอย่างนั้น แต่ราชพงศาวดารก็มีคุณค่าเป็นพิเศษสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะได้ใช้ข้อมูลอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเราจะไม่อาจหาได้จากแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่เรามีอยู่เลย^{๖๓}

ราชพงศาวดารเหล่านี้ไม่มีข้อมูลพื้นฐานใด ๆ ที่จะใช้ศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมของกัมพูชาได้ เห็นจะมีแต่เพียงกฎหมายเก่า^{๖๔} และพระราชกำหนดต่าง ๆ^{๖๕} เท่านั้นที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสังคมเขมรแก่เรา กฎหมายเก่าส่วนใหญ่มีอายุย้อนไปถึงแค่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นับแต่รัชกาลนangkongwang เป็นต้นมา จะมีเพียงบางฉบับเท่านั้นที่มีอายุเก่าถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ พระราชกำหนดก็เช่นเดียวกัน

เราจะสังเกตเห็นอีกประการหนึ่งด้วยว่า ผู้ชำระราชพงศาวดารได้แต่งเติมสมณศักดิ์ของสงฆ์^{๖๖} บรรดาศักดิ์ขุนนางและพระนามของกษัตริย์ เราจะพบว่าศตวรรษที่ปรากฏในราชพงศาวดารไม่ใช่เป็นของสมัยนั้นจริง ๆ แต่เป็นของร่วมสมัยกับผู้เรียบเรียงราชพงศาวดารเอง ฉะนั้นการศึกษาเกี่ยวกับฐานันดรศักดิ์ของพวกขุนนางจากราชพงศาวดารจึงจำเป็นต้องตรวจสอบอย่างเคร่งครัด

⁶³ Coedès, “Essai de classification,” 15, cité ci-dessus.

⁶⁴ Adhémar Leclère, *Recherches sur la législation cambodgienne (droit privé)* (Paris : Challamel, 1890) ; *Recherches sur la législation criminelle et la procédure des Cambodgiens* (Paris : Challamel, 1894) ; “Droit cambodgien,” in *NRHDFE*, 1894 ; *Recherches sur le droit public des Cambodgiens* (Paris : Challamel, 1894) ; *Les codes cambodgiens* (Paris : Ernest Leroux, 1898), en deux volumes.

⁶⁵ Au Chhieng, *Catalogue du fonds khmer*, cotes 56, 103, 156. 1, 287, 288. 3 (côté B).

⁶⁶ Les titres des bonzes que l'on trouve dans les inscriptions de l'époque moyenne figurent rarement dans les chroniques. Certaines expressions de la titulature ont également disparu. Des termes tels que *anak samtec*, *anak yæn*, *anak mahāthera*, *anak*, *anak mahāsāṅgharāja* et *anak brah* n'existent plus dans les chroniques. On n'y trouve que des termes modernes, par exemple *saṅghanāyaka* et *samtec*. Voir François Martini, “Organisation du clergé bouddhique au Cambodge,” in *Présence du Cambodge*, numéro spécial de *FA*, 114-115 (novembre-décembre 1955) : 416-24. Cf. *Inscriptions modernes d'Angkor*. 2e édition (Phnom-Penh : Institut Bouddhique, 1958), 201-6.

๓ ทศวรรษของสมาคมภาษาและหนังสือ ฯ : สังเขปประวัติและผลงาน
 แคะลิ้น แอมมี ดอร์สัน. สก๊อต : นักเขียนลิตีส์ตรีผู้ก่อตั้ง International P.E.N. Club
 สมาคมภาษา ฯ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๒๑
 พระยาอนุมานราชธน นายกก่อตั้งสมาคมภาษาและหนังสือ
 เสฐียรโกเศศกับงานแปลวรรณกรรมต่างประเทศ
 พระยาอนุมานราชธนตามทัศนะของนักวิชาการ (เหม่ม) ชาวฝรั่งเศส
 เล่าเรื่อง 'อาจารย์เจ้าคุณ' นักปรัชญาธรรมชาตินิยม
 เยี่ยมบ้านพระยาอนุมานราชธน
 พระยาอนุมานราชธน : ปราชญ์และครู
 สังเขปประวัติเพนสากลและการดำเนินงานเพื่อสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกของนักเขียน
 พระยาอนุมานราชธน-อัจฉริยภาพของสามัญชน
 ที่เป็นอย่างยิ่งกว่าหนังสือรวมนิทาน
 พระยาอนุมานราชธนกับการอ่าน
 ดรรชนีวารสาร ภาษาและหนังสือ ๒๕๒๕-๒๕๓๐
 บทความและข้อเขียนอื่น ๆ อีกฉบับ